

Yer Siyaseti: Türkiye Kürdistanı'nda Devlet ve Toplumun Mekânsal Düzenlenişi

Joost Jongerden*

Giriş

Türkiye'deki devlet-toplum ilişkileri yoğun araştırma konusu oldu. Buradaki ana odak noktalarından biri, devletin ulus inşa siyaseti ve buna bağlı olarak gelişen kimlik siyasetidir. Bu siyasetlerin temel hedefleri tarihsel olarak milletin inşası, bilhassa Müslümanların Türklere dönüştürülmesiydi (Jongerden, 2007). Bu makale ulus inşası ve kimlik siyasetinin belirli bir biçiminin günümüzdeki dışavurumuyla, başka bir deyişle devlet-toplum ilişkilerinin ve Türklüğün mekânsal araçlarla şekillendirilmesiyle ilgilidir. Bu doğrultuda iki örneği tartışacağız. Birincisi, Türkiye'de savaşın etkilediği güneydoğuda fiziksel mekânı yeniden kuracak planlara eğilmektir. İkincisi ise ilgi odağına ad koyma pratikleriyle (aynı bölgede) mekâna atfedilen değerleri ve anlamı almaktadır. Birinci örnekte kırsal mekânın kuruluşuna vurgu yapılırken, ikincisinde esas olarak şehir mekânına odaklanılmaktadır. Tartışmaya konu olan mekânsal siyasetlerin nihai amacı, maddi ve söylemsel bir ortamın oluşturulması ve 1930'larda mimar Abdullah Ziya'nın, sakinlerinin 'Türk gibi konuşacağı, giyineceği ve yaşayacağı' köylerin kurulmasını arzulayan milliyetçi gereksinim çerçevesinde ifade ettiği üzere gündelik yaşantının kurgulanmasıdır (Ziya, 1933).

Her devletin kendi mekânını ürettiği varsayımından hareketle, dikkatimizi devlet kurumlarının mekânsal pratikleri geliştirdiği tezat ve çatışmalı biçimlerde toplayacağız. Birinci örnekte Bölgesel Kalkınma İdaresi'nin (GAP-BKİ) Türkiye'nin güneydoğusundaki kırsal alanın (1990'lı yıllardaki sert askeri hareketin boşalttığı bölgenin) yeniden konutlandırılmasını hedefleyen master

* Wageningen Üniversitesi Öğretim Üyesi.

planını tartışacağız. Bununla birlikte diğer devlet kurumları, özellikle bölgedeki valilikler tarafından planın uygulanmasına ciddi biçimde karşı koyulduğu ve itiraz edildiğini göreceğiz. Bu tartışma sonucunda farklı devlet kurumlarının üretilen mekânın türüne dair değişik fikirler barındırdığı, dolayısıyla birbirleriyle uyum içinde hareket etmedikleri, hatta birbirlerine zıt davrandıkları açığa çıkacaktır. İkinci örnekte ise ad koyma pratiklerine bakılarak Türkiye’de yakın zamanda gerçekleşen milliyetçi mekânsal düzenlemelere bugün açıkça itiraz edildiği ve (kısmen) değiştirildiği ortaya konulmaktadır. Bu gelişme, toplum yaratılması konusunda çok farklı fikirlere sahip Kürt hakları savunucusu Demokratik Toplum Partisi’nin (DTP) Güneydoğu’nun büyük bölümünde yerel devlet aygıtını ele geçirerek güç kazandığı bu yerlerde şehrin metnini yeniden yazmasıyla mümkün olmuştur. Makale devletin yegâne, homojen bir varlık olarak işlemediği sonucuna varmaktadır. Devletin işleyişini anlayabilmek için kurumsal düzenlemeler diye adlandırılacak boyuta, devleti oluşturan farklı kurumların ve hükümet kurumlarının değişik düzeylerinin gerçekte birbirine karşı gelebildiği, birbiriyle çelişebildiği fikrine açık olmamız gerekmektedir.

Devlet Kurumları ve ‘Köye Dönüş’

Kürdistan İşçi Partisi (Partiya Karkerên Kurdistan, PKK) gerillalarına karşı 1990’larda verilen savaş boyunca Türk Silahlı Kuvvetleri ve paramiliter ‘köy korucuları’ Türkiye’nin güneydoğusundaki kaynakların düşman kullanımına geçmesini önlemek için kırsal yerleşimleri sistematik olarak boşaltmış ve yıkmıştı (Bu tercih, devletin bölgeyi ele geçirip muhafaza etmek için savaşın seyrini döndürmeyi hedefleyen bütünleşmiş bir stratejinin parçasıydı). Gerek devlet kurumlarına gerek STK’lara bakılırsa, boşaltılan ve yıkılan yerleşim yeri sayısının yaklaşık 3.000’i bulunduğu tahmin ediliyordu; tahliye edilen insan sayısı ise devletin verdiği 350.000 rakamı (Oyan vd. 2002; Dağ, 2006) ile (Avro)-Kürt STK’larının üç ila dört milyonu bulan tahminleri arasında bir yerde durmaktadır (KHRP, 2002). 1990’lı yılların ilk yarısında köy yıkma ve boşaltmanın doruğa ulaştığı dönemden kısa bir süre sonra köye geri dönüş konusu siyasal gündeme taşındı. DYP-CHP koalisyonu 1995’te Güneydoğu Onarım Projesi kapsamında köye geri dönüş programı önerdi. Program hakkında fazla bilgi verilmemişti, ama aktarılanlara göre güvenliğin sağlanabildiği boşaltılmış köylere tedrici bir geri dönüşü düzenleyen bir plan düşünülüyordu.

Görünüşe bakılırsa, devlet köye dönüş programının hazırlıkları çerçevesinde köylerini yeniden inşa edecek ailelerle topluluklara binen ekonomik yükü hafifletmek üzere erkekler için arıcılık ve hayvancılık, kadınlar için halı dokumacılığı gibi geleneksel kır işlerini destekleyecek fon sağlayacaktı (Jongerden, 2007). Önerilen program yepyeni bir çıkış sayılmazdı, ancak bilhassa yeniden oturma (ve iskâna) açılmak üzere boşaltılan (kısmen yıkılan) köylerin tercih edilmesi fikrini barındırması nedeniyle politik açıdan anlamlıydı. Bölgedeki askerler ve yöneticiler böylesi bir yeniden yerleşimin güvenlik riski (en başta da boşaltılan/yıkılan şeyin yeniden ortaya çıkması riski) oluşturacağını öne

sürerek bu fikre itiraz ediyordu. 1997'de Anavatan Partisi (ANAP) lideri ve bir sonraki genel seçimde başbakan seçilecek Mesut Yılmaz hükümeti (DYP ile yapılan koalisyon) boşaltılan nüfusun köylerine geri dönüşünü desteklediğini açıkladı. Ordunun güvenliği sağlayabildiği hallerde geri dönüşe izin verilecekti. Bununla birlikte, bu açıklamanın ardında yatan esas mesele, ülke kırsalındaki geniş alanların boşaltılmış olmasının bir anomali olması, geri dönüşün kaçınılmaz görülmesiydi.

2001 yılında geri dönüş master planı olarak bilinen Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi Alt Bölge Gelişme Planı (bundan sonra Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Gelişme Planı) açıklandı. Master planı Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi (GAP-BKİ) yürütecekti. İçişleri Bakanlığı, savaştan etkilenen bölgelerin valileri (12 valilik), Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) ve Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün (KHGM) oluşturduğu komite, planın yürütülmesine rehberlik etti. Türk Sosyal Bilimler Derneği başkanı Prof. Dr. Oğuz Oyan ve CHP başkan yardımcısı, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Kent ve Bölge Planlama Bölümü üyesi Prof. Dr. Melih Ersoy 19 Şubat-1 Mart 2001 tarihleri arasında saha araştırması yürüttüler. Oyan ve Ersoy'un gözetiminde valiler, vali vekilleri, bölge müdürlükleri ve belediye görevlileriyle görüşme yapıldı; savaştan etkilenen 11 ilden 297 köyde 1.097 kişiyi (çoğu yerinden edilmiş köylülerdi) kapsayan odak grup görüşmeleri yürütüldü.¹ Bu çalışmanın sonucu "Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi Alt Bölge Gelişme Planı" başlığı altında yayımlanan 12 ciltlik bir rapordur (Oyan vd., 2002). Plan, bölgenin savaşla tahribatı ertesinde yeniden gelişiminin ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin stratejik (yerleşim yerinin/habitatın yıkılması/boşaltılması) savaş politikalarının bir tasarısı mahiyetindeydi.

Master planın kapsamı ve içeriğini tartışmaya geçmeden önce GAP-BKİ'nin (ön araştırması dâhil) planı yürütmek üzere seçilmesinin kayda değer bir karar olmasından ötürü araştırmanın kurumsal çerçevesine de kısaca değinilmeli. Diğer iki kurum, KHGM ve bölge valilikleri GAP-BKİ'nden ayrı, muhtemelen daha iyi görevlere tayin edilmişti. Master plana dönük araştırma ve taslak aşamasında, KHGM Dünya Bankası'nın desteklediği, (başka bir seçim sonrası başa gelen) başbakan Bülent Ecevit yönetimindeki DSP hükümetinin köye dönüş ve gelişme planı olarak savaştan etkilenen bölgeye genişletilmesini istediği bir kalkınma projesinin koordinasyonunu sağlıyordu. Ne var ki Dünya Bankası (sözgelimi devletin tahrip ettiği şeyin devlet tarafından yenilenmesine destek veriyor görülebileceği tatsız siyaset oyununun içine çekilmek istemeyip) köy-kent projesi diye bildiğimiz bu projelerin köye dönüş projeleri olarak uygulanmasına karşı çıktı ve sonuç olarak boşaltılan bölgelerin uygula-

1 Odak grup görüşmelerinin yürütüldüğü iller Batman, Bingöl, Diyarbakır, Elazığ, Hakkari, Mardin, Muş, Siirt, Şırnak, Tunceli ve Van'dı (Bitlis dâhil edilmemişti). Köyler ulusal, bölgesel yetkililerle il idarecilerinin (hükümet, GAP ve valiler) sağladığı üç farklı listeden seçilmiş, gerek yoğunlaştırılmış yerleşim yeri olabilecek, gerek (çevredeki boşaltılmış yerleşim yerleri için) merkez işlevini üstlenebilecek konumlar olarak belirlenmişti.

ma alanının dışında tutulmasını istedi (Jongerden 2007). Ecevit hükümeti Dünya Bankası yatırımını (zaten işin renginin belli olmasıyla bu yatırım aslında hiç gerçekleşmeyecekti) korumak amacıyla olası bir çıkar çatışmasının önüne geçmek için savaşın etkilerini gidermeye yönelik, tercihen KHGM dışında bir kurumun koordinasyonunu yürüteceği alternatif bir proje geliştirmek zorunda kaldı.

Hükümetin göreve KHGM'yi tayin edemediği, valilere de görev vermek istemediği için bu çalışmayı yürütmek ve kapsamlı bir strateji çizmek işi GAP-BKİ'ne düştü. GAP-BKİ'nden yana tercih yapılması bölge planlamadaki deneyiminden ötürüydü. Türkiye'nin toplam toprağının neredeyse yüzde onuna, 75.358 km²'ye yayılan GAP bölgesi Adıyaman, Batman, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şırnak ve Urfa'yı kapsıyordu. Gerçi savaştan etkilenen bölgenin önemli bir kısmının (on iki ilden yedisinin)² GAP yönetiminin dışında kaldığı dikkate alınmalı. Keza GAP-BKİ'nin tercih edilmesi geniş ölçekli gelişme programları yürütmekteki deneyiminden ileri geliyordu. GAP'ın başlangıçta (inşası planlanan 22 baraj, 19 hidrolik güç tesisi ve toplamda 1,7 milyon hektarlık bir alanı kaplayan sulama sistemiyle birlikte) hidrolik enerji ve sulama projeleri uygulaması öngörülmüşse de, 1989'dan bu yana giderek daha fazla kırsal ve toplumsal gelişme projelerine dâhil oldu (Akın, 1993; White, 2000: 111; Özok, 2004: 4).³ Nihayet, böyle bir tercih yapılmasının sebebi belki de en çok GAP yönetiminin iskân projelerinde deneyim sahibi olmasıydı. Bölgede sekiz barajın yapılması için 336 yerleşim yeri zorunlu olarak boşaltılmış, hükümetin istatistik verilerine göre yaklaşık 25.000 haneden 181.000 kadar kişi kırsal veya kentsel yerleşim yerlerine göç etmiş ya da tazminat parası almıştı (Jongerden, 2007).

GAP-BKİ'nin oluşturduğu master planını içeren rapor, boşaltılan köyler ve yerinden edilen insanlara verdiği acı ve üzüntüleri kabul ederek başlayıp, zorla tahliyeyi yeni bir şeyin yaratılmasında bir imkân olarak değerlendiriyordu. Şu halde, bölgenin yeniden inşasını öngören bir plan yalnızca 'geri dönüş' açısından değerlendirilmeyip, 'zorunlu göç mağdurları'nın hem kendileri hem 'vatanları' için daha üretken olabileceği koşulların yaratılması açısından da kurgulanmalıydı. Tahliye daha 'rasyonel' ve 'hayati' olan yeni bir yerleşim yapısının gelişimi açısından bir imkân olarak görülüyordu:

"Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da boşalmış köyler olgusu, yarattığı toplumsal/ekonomik sorunlar yanında, yeni bir kırsal yerleşim dokusunun ortaya çıkarılması için yeni standartların oluşturulması, dağınık ve elverişsiz yerleşim

2 Bingöl, Bitlis, Elazığ, Hakkari, Muş, Tunceli ve Van.

3 Projeyle ilişkin (güncel) resmi değerlendirme için GAP'ın internet sitesine (<http://www.gap.gov.tr>) bakınız. (Oluşması istenen) kurumsal ortama işaret eden ve köye dönüşün 2001'deki yorumuyla (başka bir deyişle, meselenin bölgenin rehabilitasyonu çerçevesinde ele alınmasıyla) ilgili genel yaklaşıma ve tona (mesela, gerek 'sürdürülebilir gelişme'nin temel felsefesi - sayfası: 'GAP nedir?' - ve bütünlüklü vizyonu - sayfası: 'GAP'ın hedefleri' - gerekse 'temel bir kalkınma senaryosuyla Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni, "Tarıma Dayalı İhracat Bölgesi" haline getirecek' bir 'bölge kalkınmasının çerçevesi' olarak nitelenen 'Master Planı' teriminin - sayfası: 'GAP Master Planı' - sürekli kullanımı) dikkat edin.

birimlerinden yaşayabilir büyüklük ve potansiyelde kırsal yerleşim birimlerine geçişin mümkün kılınması bakımlarından yeni fırsatlar ve dinamikler de yaratmıştır” (Oyan vd., 2002: 1).

Geliştirilen çalışma ve master plana göre bölgedeki asıl sorun dağınık haldeki küçük kırsal yerleşimlerdi. Anadolu kırsalının başlıca eksikliğinin dağınık yapısı ve sayısız kırsal yerleşimin küçük ölçekli oluşundan kaynaklandığı inancı yerleşik bir görüştü. Dağınık yerleşim birimlerine kendi kendine yeten, en iyi ihtimalle ekonomik, kültürel ve siyasal bütünlüğe sahip bir mekân olarak ulus idealinden hayli uzak yerlerin bir toplamı, en kötü ihtimalle Türk ulusuna karşı bir kaleler sistemi olarak bakılıyordu. Siyasetçiler ve siyasi düşünürler yeni, daha ‘iç içe’, daha önemlisi devlet otoritesini kırsalda sağlayabilmek ve bir ulus gövdesinin, nüfusun oluşması (örneğin bkz. Ziya, 1933; Köymen, 1934, 1935, 1937) için büyük ölçekli ve yönetim merkezlerinden oluşan hiyerarşiyle bütünleşmiş bir kırsal yerleşim sisteminin gerekliliğine çoktandır inanıyordu. Öyle ki ‘ulus inşası’ terimi salt söz oyunu olmaktan çok daha fazlasını ifade ediyordu. Yeni köylerin inşasının devletin yönetim sistemiyle dikey olarak bütünleşmekle kalmayıp, sakinlerini de birer Türk’e etkin bir şekilde dönüştüreceğine ciddi ciddi inanılıyordu.

GAP-BKİ’nin planı işlevsel iki kavram sunmaktaydı: Alt bölge ve merkez köy. Alt bölge kavramı ekonomik, kültürel, yönetsel ve/veya toplumsal özellikleri bakımından diğer yerleşim yerlerinden ayrılan bir yerleşim grubu olarak tanımlanmıştı. Ahali ve köyler arasında olduğu varsayılan yakınlık ve bütünleşme alt bölgelerin ‘sınırlarını belirleyecek’ özellikler olarak benimsenmişti. Merkez köy, alt bölgede büyüklük, konum ve altyapı özellikleri itibarıyla bir kavşak ya da bağlantı noktasına dönüşebilen, beldeyle küçük köyler ve mezralar arasında bir yerde varlık kazanan yerleşim yeri olarak tanımlanmıştı. Merkez köy kavramı insanların mekânda yoğunlaşmasından ziyade hizmetlerin mekânda yoğunlaşmasını, çevredeki yerleşimlerin bu merkeze eklenmesini anlatıyordu. Merkez köy kavramı alt bölge kavramıyla eşleşmişti; merkez köy bir çekirdekti, alt bölge de onun etrafını sarıyordu.⁴

Kavramsal olarak merkez köy Lefebvre’in ‘formel bir düzene bağlı mekânın steril bir temsili’ diye tarif ettiği duruma örnekti (1991: 33). Bir ızgara planı üzerinde muntazaman birbirine eklenmiş yerleşim birimleri, temelde kır coğrafyasını saydamlaştırmayı amaçlar. Bununla beraber, bunun devlet yetkilileri için olduğu kadar oranın sakinleri açısından da geçerli olduğunu söyleyemeyiz. Planlama açısından GAP-BKİ’nin yaklaşımı hem en başta savunulan, yerleşim birimlerinin restorasyonunun ve insanların doğrudan geri dönüşünün sağlanması fikrinden hem de valilerin yeğlediği, ya yeni inşa edilmiş ya da mevcut olan sınırlı sayıdaki yerleşim yerinde nüfusun mekânsal

4 Aslına bakılırsa master plan, yüksek sayıda kırsal yerleşim yerinin yerleşim şebekesinden koğunu, entegre bir yerleşim yapısının geliştirilmesi için büyük reformlara ihtiyaç olduğunu ileri süren beş yıllık, geçmiş bir DPT planına (1973-1977) ve 1982’deki bir DPT araştırmasına atıfta bulunuyordu (DPT, 1982).

olarak yoğunlaştırılması fikrinden ayrılıyordu. Araştırmacılar nüfusun mekânsal yoğunlaşmasının nüfusu gözetim ve denetim altında tutmakla yükümlü valiler ve ordu tarafından tercih edilebileceğini anlamının zor olmadığını teslim etmekle birlikte, nüfusun mekânsal olarak yoğunlaştırılmasını uygun bir seçenek olarak değerlendirmiyordu (Oyan vd. 2002: 11-12). Bunun üç ana sebebi vardı.

En başta insani kaygılar geliyordu. Bölgedeki yerleşim yerlerinin insanların ve aile birimlerinin rastgele barınma yeri sayılamayacağı, akrabalığın mekânsal dışavurumu olduğu vurgulanıyordu. İskân edenler açısından meskûn mahal soyut bir planda isteğe göre değiştirilebilecek gelişigüzel bir nokta değildir. Kuşaklar boyunca insanlar ailenin, cemaatin veya aşiret tarihinin parçası haline gelmiş belirli bir yere bağlanır. İkincisi, nüfusun yoğunlaştırılması ekonomik zorlukları beraberinde getirebilirdi. Güneydoğu bölgesinin ekonomisi tarıma dayalıydı, köylüler evlerini toprağa ya da yakınına yapma eğiliminde olmuştu. Nüfusun yoğunlaştırılması köylülerin geçimini olumsuz etkileyerek topraklarından ayırmak anlamına gelecekti. Üçüncüsü, tahliye edilenler dışındaki yerlerin iskâna açılması ihtimali direnişle karşılaşmıştı. Seçilen 297 köyden 1.097 kişiyle yapılan araştırma, ankete cevap verenlerin yüzde 90 kadarının eve, tahliye edildikleri yerleşim yerlerine dönmek istediklerini, daha büyük, yüzde 98'lik oranın kendilerinininkinden başka bir konuta yerleştirilme önerisini reddettiklerini göstermişti (Oyan vd. 2002: xx).

Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Gelişme Planı her biri bir il için olmak üzere 12 projeden oluşan bir pilot plan öneriyordu. Pilot projeler 12 yerleşim yeri için değil, her biri bir merkez köyden ve ona bağlı, sayıları 6 ila 42 arasında değişen köy ve mezradan oluşan 12 alt bölge için hazırlanmıştı. 12 merkez köye ek olarak, 77 köy ve 105 mezra, toplamda 194 yerleşim yeri öngörülüyordu. Ne var ki, pilot projeler uygulanmamıştır. Bunun başlıca sebebi nüfusun iskânı konusunda birbirinden farklı ve çelişen yaklaşımlarından ötürü çeşitli devlet kurumları arasındaki çatışmaydı. Hem belli başlı pilot projelere hem bütün olarak master plana valiler ve ordudan gelen açık ve örtük itirazlarla kesin reddedişlerin birleşmesi, GAP-BKİ'nin Başbakanlık Dairesi'nden destek gören niyetlerini boşa çıkarttı.

Bölge valileri ta başından itibaren geri dönüş ve iskân fikrine gelişme değil, güvenlik perspektifinden yaklaştıklarını belirttiler. Araştırmacıların yakılan ve boşaltılan kırsal yerleşimlerin iki tipte sınıflandırılmasıyla sonuçlanacak bir çalışma yürütmesini öneriyorlardı: Büyük ölçüde güvenlik gerekçesinden ötürü yeniden yapılması uygun görülemeyecek, yani yerleşim yerleri PKK'yle savaşı kazanma uğruna, bu doğrultuda kazanımları kaybetmemek amacıyla boşaltılanlar⁵ ve nüfusun gözetim ve kontrolüne uygun, mekânsal olarak yoğunlaştığı merkezlere dönüştürmeye elverişliğinden ötürü (GAP-BKİ'nin raporunda tasvip edildiği üzere) yeniden yapılması uygun görülen yerleşim yerleri.

5 Kırsalın temizlenmesi aslında kısa-orta vadeli askeri stratejinin parçası olarak etkili olmuştu.

Askerler de köye dönüşten yana değildi. 1993-95 yılları arasında Hakkari'de PKK'ye karşı kontrgerilla mücadelesini yürüten General Osman Pamukoğlu şöyle diyordu: "... [D]eniz varsa korsan da olacaktır. Bu vilayette [Hakkari] 674 köy ve mezra var (...) PKK'yı örümcek ağı gibi bu köy ve mezralar besliyor, destekliyor (...) Hepsini [küçük yerleşim birimlerini] 2-3 ana merkeze toplayarak bu merkezlere okullar, hastaneler, hayvan ürünlerine ait tesisler kursanız halk "ben bu dağlardan inmem, hastalarımız, çocuklarımız bırakın burada ölsün" der mi?" (Pamukoğlu, 2003: 59). İdaresi en zor ve görece uzak kırsal alanlarda nüfusun boşaltılması gerilla güçlerini halktan izole edip onları finansman, istihbarat, gıda, barınma ve sempatzandan yoksun bırakmak, aynı zamanda açık ve boş arazide ölüm bölgeleri yaratmayı hedefliyordu. Kent merkezlerindeki yerleşim yerleri gözetim açısından daha iyi fırsatlar sunacaktı. Sözgelimi, Van Topçu Taburu 61. İç Güvenlik Tugay Komutanlığı'nda görev yapmış bir komutan Özalp-Dorutay'a merkez köy tipi bir gelişme projesine açıkça muhalifti, bu tarz gelişme projelerinin pahalı ama etkisiz olduğu sonucuna varıyordu. Bölgede bu tür bir proje başlatılmıştı: Dorutay 'köy kent' projesi. Yetkili, Dorutay'ın bölgede sosyokültürel değişim yaratmadığını belirtiyordu. Zamanın önde gelen Kürt partisi olan DEHAP'ın 2002 seçimlerinde oyların çoğunu almasının da gösterdiği gibi insanlar devlete tepkisel yaklaşıyor diye ekliyordu. Proje burada yaşayanları devlete yaklaştırmamıştı (Arısoy, 2002: 97-99).

GAP-BKİ araştırmacıları hem valilerin nüfusu sınırlı sayıda yerleşim yerinde toplama önerisine mesafe alıp hem ordunun genel itirazına aldırılmayıp birbirine eklenmiş yerleşim birimlerini savunan yaklaşımı korudular. Dolayısıyla Başbakanlık Dairesi'nin desteklediği plana karşı koyan atanmış valilerle (ordunun arka çıktığı) GAP Bölgesel Kalkınma İdaresi arasında ikili bir açmaz gibi görünen kurumsal bir çatışma ve güç mücadelesi gelişti.

Nihayet, bazı valiler güvenlik gerekçesiyle programın belli bölümlerinin uygulanmasına açıkça karşı çıktılar. Bahsi edilen valiler Bingöl, Hakkari, Siirt ve Van valileriydi (Oyan vd. 2002). Bingöl valisi pilot plana bu il için tayin edilen Servi-Saribudak yerleşim yeri projesinin dahil edilmesini kesin bir şekilde reddetti. Hakkari valisi, yerleşim yerine polis karakolları da açılması koşuluyla dönüşe izin verdi. Van valisi, bölgesindeki Yalınca pilot yerleşim yerini yeniden konutlandırma açısından uygun bulmadı. Siirt valisi dağınık yerleşim düzeninin terörle savaşta başlıca problem olduğunu kaydederek Erüh ilçesinde projelendirilen alt bölge Bağgöze vadisinde boşaltılan köylere geri dönüşü sağlamayı hedefleyen Siirt pilot projesine izin vermeyi reddetti. Üstelik ardından GAP Bölgesel Kalkınma İdaresi'ne mektubunda yerleşim yerlerinin bir polis karakolunun beş kilometre çapında yer alması gerektiğini şart koştu (Oyan vd. 2002).

Valilerin bu konuda aynı fikirde olmadığı da vurgulanmalı. Şırnak valisi görev bölgesinde pilot plan için tercih edilen Düzova'nınkinden daha iyi gelişme potansiyelini değerlendirerek Düzova'da güvenliğin yakındaki Cizre-İdil askeri üssüyle daha kolay sağlanabileceği söylenmesine karşın Sırtköy'de alter-

natif bir model önermişti. Gelgelelim, valiler master planda önerilen pilot yerleşim projelerini uygulamayıp onun yerine yoğunlaştırılmış yerleşim yerleri kurma isteklerini korudular. Diyarbakır gibi bazı illerde valiler Diyarbakır'ın Kulp ilçesinde yoğunlaştırılmış konutlandırmayı ve kolay denetimi amaçlayan İslamköy projesinde olduğu gibi master plandan bağımsız olarak kendi projelerini uyguladılar. Öte yandan ordu kendi bildiğinden şaşmamış, bölgede Yalınca, Sıcaksu, Akdoğu ve Kılıçtutan köyleri arasında (projenin temellerini 2000'de 2. Ordu Komutanı atmıştı) nüfusun yoğunlaştırıldığı bir yerleşim yerinin yapılmasına aktif bir şekilde katılmıştı.

Geriye baktığımızda kendi planlarını oluşturan diğer devlet kurumlarının muhalefeti yüzünden işlerlik kazanamayan (bölgesel rehabilitasyonu ve boşaltılan nüfusun geriye dönüşünü öngören) devlet destekli bir plan görüyoruz. Master planın reddedilmesiyle birlikte, oluşturulan bu planlar (yukarıda anılan örnekte olduğu gibi tipik bir şekilde üzerinde yeterince düşünülmemiş, kötü uygulanmış alternatif projelerle sonuçlanan) bütünlüklü bir strateji hakim olmaksızın tedricen uygulandı.⁶ Tüm bunlardan çıkarabileceğimiz ilginç bir sonuç 'devlet'in özü itibarıyla gerçek bir varlık olarak mevcut olmadığıdır (Mitchell, 2006: 184). Daha ziyade gördüğümüz şey, birbiriyle uyum içinde davranması gerekmeyen kurumlar bütünüdür (Abrams, 2006: 118-125). Aslında tam tersine, farklı fikirlerden beslenerek yaklaşımlarını belirleyip tezat, birbiriyle çatışır biçimde hareket edebilirler. Tartıştığımız örnekte, düşüncesini ve eylemlerini gelişme kavramı etrafında ören bölgesel bir yönetimle (GAP-BKİ), güvenlik kavramı etrafında düşünce ve eylem geliştiren il idarecileri (valiler) bulunuyor. Master planın uygulanması bu kurumların uyum içinde davranması koşuluyla mümkün olabilirdi. Fakat bu şekilde davranmadılar. Devlet kurumları bir bütünü parçası olmaktan ziyade belirli jeopolitik koşullarda otoriteyi sağlamak ve bu koşulları belirlemek için mücadele eden tekil iktidar organları olarak hareket etti. Bu ise bir çıkmaza yol açmıştır (Jongerden, 2007: 16). Yüzeysel (ve yerinden edilenlerin bakış açısından) bakıldığında hiçbir sonuç alınmamasına karşın, geri dönüş projelerinin uygulanmaması aslında çeşitli devlet kurumlarının çelişkili ve birbiriyle çatışan eylemlerinden kaynaklanıyor.

Devlet Kurumları ve Ad Koyma

20 Nisan 2008'de Kürt haklarını savunan DTP milletvekili Hasip Kaplan 5442 sayılı yasada değişiklik önergesi verdi. Bu yasa, diğer maddeleri bir yana, yer-

6 Planlanan konutların yüzde 70'inin hiç tamamlanamadığı İslamköy projesinin valisi en çok düş kırıklığı yaratandı (Keza 50 kadar sivil milis gücünün [köy korucuları] ailesine yardım edip geri dönüş için koşulan köy korucularına katılma ve köyün başka bir tarafına yapılan yeni konutlara taşınma şartlarını reddeden insanlara [paramiliter olmayıp yerinden edilen köylülere] yardım etmeyecek derecede münafikti). Öyle ki, tahliye edilen 130 aileden 45'i geri dönüp kendi evlerini yaptı ve muazzam güçlüklerle (mesela, işlemeyen bir altyapıyla veya hizmet sunulmaması, buna izin verilmemesiyle) karşı karşıya kaldılar (Jongerden, 2007: 257-269). Diğer taraftan ordunun projesi daha kötü bir başarısızlığa mahkumdu: Başlaması üzerinden henüz bir yıl geçmişken, ordu birliklerinin bölgeden çekildiği 2001 yazında durdurulmuştu (Arısoy, 2002: 94).

leşim yerlerine ad verilmesini prosedür ve kurallara bağlayarak Türkçe olmadığı öne sürülen adların kullanımına yer vermiyordu.⁷ Yasa asıl olarak binlerce yerleşim yerinin Türkçe olmayan (Kürtçe, Ermenice, Yunanca vb.) adının Türkçeleriyle değiştirilmesini meşrulaştırmak için kullanılmıştı. Kaplan'ın önerdiği değişiklik kabul edilseydi, bu kırsal yerleşim yerlerinin eski adları yeniden verilebilecekti. Değişiklik önerisi çift ad konmasına izin veriyordu. Böylece eski adlar yeni Türkçe adların yerini almayacak ama resmi olarak birlikte kullanılabilirlerdi.

Bu çifte yaklaşımda ortaya çıkan liberalizmin, devlet kurumlarının Kürt, Ermeni, Yunan ve diğer Türkçe olmayan köy adlarını Türkçe adlarla silme yönündeki sistematik çabaları göz önünde tutarak değerlendirilmesi gerekir. DTP milletvekili Kaplan'ın önerisi Kemalizmin 'tek devlet, tek ulus, tek dil' düsturuna açıkça karşı geliyor ve parlamentodaki DTP grubunun (dini veya etnik) 'Öteki'nin kamusal alanda yok sayılmasına dayalı resmi ad koyma siyasetini değiştirmeye yönelik aleni bir çabayı temsil ediyordu. Devlet kurumlarının yeniden adlandırma stratejileriyle Ötekini kamusal alandan silmeye yönelik uğraşısı, milliyetçi İttihat ve Terakki yönetimine ('Genç Türkler') ve Cumhuriyet rejiminin ilk yıllarına giden bir tarihe dayanıyor.⁸ Bununla birlikte, yer adlarını değiştirme furyası liberal diyebileceğimiz hükümetlerce, özellikle 1950'lerde Menderes'in Demokrat Parti'si ve 1980'lerde Özal'ın ANAP'ı döneminde de başlatılmış veya görülmüştü (Her biri kültürel olarak baskıcı bir siyaset dönemi sonrası, DP tek parti, ANAP askeri diktatörlük dönemi sonrası seçimle iktidara gelmişti).

Ad Değişirme İhtisas Komisyonu İçişleri Bakanlığı himayesinde 1957'de, Menderes'in 1950'li yıllara uzanan beş dönemlik görev süresinin dördüncüsü sırasında kurulmuştu. Komisyon Silahlı Kuvvetler Genel Komutanlığı, Savunma Bakanlığı, Eğitim Bakanlığı, Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi ve Türk Dil Kurumu temsilcilerini bir araya getirip yer adlarını 'Türkleştirmek' için kolları sıvadı. 1968'de Türkiye'de sayımı yapılan 45.000 köy adının neredeyse yüzde 30'u değiştirilmişti. 1973'te Komisyon daha geniş ölçekli haritalar üzerinde çalışmaya başlanarak topografik kayıtlarda listelenen 2000 küsur köyün ve yaklaşık 40.000

7 10 Haziran 1949 tarihli, 5442 Sayılı İl İdaresi Kanunu Madde 2/d/2 (1959'da 7267 Sayılı Yasayla Değişiklik Bendi): 'Türkçe olmayan ve iltibasa meydan veren köy adları, alakadar Vilayet Daimi Encümeninin mütalaası alındıktan sonra, en kısa zamanda Dâhiliye Vekaletince değiştirilir' (http://www.spo.org.tr/mevzuat/mevzuat_detay.php?kod=183)

Önemli not: Bu yasa 2005 yılında çıkarılan, terör ve terör zararlarının tazminiyle ilgili 5442 Sayılı Yasa'yla karıştırılmamalıdır.

8 En (kötü) önlüsüne değinecek olursak, kanlı bir ayaklanma ve ona 'soykırım' güden bir karşılık verilmesinin peşi sıra 1936'da Kürt ili Dersim'in ('Gümüş Kapı') adının Türkçe Tunceli ('Tunç Eli') olarak değiştirilmesinin, devletin toprağı üzerindeki otoritesini beyan yönünde bir mesaj iletme-yi hedeflediği ortadadır. Ne var ki, bu açıdan en aşikâr (ve temel) ad seçimi ülke için Türkçe, etnik olarak dışlayıcı 'Türkiye' adının (çok kabaca, Türklerin yaşadığı yer anlamında) seçilmesi olmuştur; böyle bir Türkleştirme (Osmanlı İmparatorluğu'nun batı kesimi için kullanılan Fransızca (Latince) adın ülkeleri niteleyen Arapça ekle birleşimi) ağırlıklı olarak Kürt olan geniş bir etnik azınlığı görünmez kilmada etkili olmuştur. Karşılaştırma için bkz. 'Çekoslovakya' (etnik çoğulluk veya (etnik vurgusu olmayan) 'Hollanda' adları).

mezradan (yine toplamın yüzde 30'u civarında) 13.000 kadarının adını değiştirmişti. Ad değişikliklerinin çoğu Doğu ve Güneydoğu'yu kapsıyordu (Mardin ilinde adların yüzde 91'i değişmişti), ama Karadeniz Sahil Bölgesinin bazı illerinde de (Trabzon'un yüzde 72'sinde) önemli değişiklikler yapılmıştı (Öktem, 2005: 185-221). Ülke çapındaki ad değişikliklerinin dağılımı Şekil 1'de görülmektedir.

Şekil 1. Adı değiştirilen köylerin dağılımı (tek bir nokta beş köye eşittir).

Kaynak: Tunçel, 2000: 30.

1957-78 yılları arasında toplamda 85.000 kadar (45.000 köy + 40.000 mezra) yer adı gözden geçirildi; nihai sayımda 25.000 (12.884 mezra + 12.211 köy) yerin adı değiştirilmişti (Tunçel, 2000: 28). Değiştirilen köy adlarının sayısı (mezralar hariç) Şekil 2'de listelenmiştir. Köylerin adının değiştirilmesi süreci tekrar 1980 darbesi sonrası askeri cunta tarafından gündeme getirilmiş, 1984'te Özal'ın başkanı olduğu ANAP'ın seçim zaferinin ardından yeniden toplanan Komisyon daha da fazla değişikliği yürürlüğe sokmuştu. Gerçi Güneydoğu illerinden bazılarında yer adlarının yüzde 90'ı hali hazırda değişmişti. (Konu hakkında ayrıntılı bir tartışma için bkz. Öktem, 2003; 2005: 185-221) Bu son inceleme ek olarak 80 yer adının değişmesiyle sonuçlanmıştı (Tunçel, 2000).

Kimi durumlarda 'yeni' adlar siyasi rejimin doğasını yansıtan dini, politik ya da etnik kimliğe delaletti. Mesela Diyarbakır'da valiliğin projesi için seçilen yerde hiç kuşkusuz dini kimliği çağrıştıran 'İslamköy' adı aslında daha önce Hristiyanların (Ermeniler) yaşadığı bölgedeki bir yerleşim yerine verilmişti. Model köy 'Cumhuriyet'in adı (köy, idari olarak il merkezine bağlıydı) cumhuriyetçiliği ifade ediyordu. 'Türkmen' (Çüngüş ilçesine bağlı) ağırlıklı olarak Kürtlerin oturduğu bir bölgede etnik kimlik fikrini çağrıştıırıyordu. Öte yandan, rejimin doğasını veya ulusça sahip olunduğu farz edilen kimliği ifade eden bu yer adlarına istisnalar da vardır. Çoğu durumda adlar dini, siyasi ya da etnik bir anlam ifade etmez, oijinalinden de çevrilmemişlerdir. Yapılan tercihler çoğunlukla doğaya ait genel bir kategoriye, fiilen tarihten

Şekil 2. İl başına adı değişen köy sayısı.

Adana	169	Erzincan	366	Mardin	647
Adıyaman	224	Erzurum	653	Muğla	70
Afyon	88	Eskişehir	70	Muş	297
Ağrı	374	Gaziantep	279	Nevşehir	24
Amasya	99	Giresun	167	Niğde	48
Ankara	193	Gümüşhane	343	Ordu	134
Antalya	168	Hakkâri	128	Rize	105
Artvin	101	Hatay	117	Sakarya	117
Aydın	69	Isparta	46	Samsun	185
Balıkesir	110	İçel	112	Siirt	392
Bilecik	32	İstanbul	21	Sinop	59
Bingöl	247	İzmir	68	Sivas	406
Bitlis	236	Kars	398	Tekirdağ	19
Bolu	182	Kastamonu	295	Tokat	245
Burdur	49	Kayseri	86	Trabzon	390
Bursa	136	Kırklareli	35	Tunceli	273
Çanakkale	53	Kırşehir	39	Urfa	389
Çankırı	76	Kocaeli	26	Uşak	47
Çorum	103	Konya	236	Van	415
Denizli	53	Kütahya	93	Yozgat	90
Diyarbakır	555	Malatya	217	Zonguldak	156
Edirne	20	Manisa	83		
Elazığ	383	Maraş	105	TOPLAM	12,211

Kaynak: Tunçel, 2000: 28.

arındırılmış, hatta belki belirsiz bir zamansızlık duygusu çağrıştıran keyfi bir atıf gibi durmaktadır.⁹

Nihayet, ad koyma meselesi belediyeler düzeyinde de baş gösterdi. Yalnız, burada merkezi devlete ideolojik bir karşı koyuş olarak gerçekleşecek ve belediye ile valilik arasında çatışmaya yol açacaktı. 2001 Ocak'ında Danıştay güneydoğu illerinden Batman'a devlet tarafından atanan vali Ali Parlak'ın getirdiği dava hakkında karar vermişti. Birkaç ay öncesinde, 2000 Haziran'ında Kürt partisi (DTP'nin selefi) HADEP'ten seçilen Batman Belediye Başkanı Abdullah Akın bildirildiği kadarıyla şehirde 200 cadde ismini değiştirmişti.¹⁰ Kaldırılan adlardan biri Türkiye Kürdistanı'nın eski 'süper valisi', Olağanüstü Hal'e (Olağanüstü Hal rejimi 1983'de yürürlüğe sokulmuş, 2002'de sonlanmıştı) bağlı olarak baskı yönetiminden sorumlu 'Aydın Arslan'dı. Değiştirilen diğer

9 Sözelimi, Diyarbakır'ın Çınar ilçesindeki köylere 'Gümüştaş', 'Ağaçsever', 'Akçomak' ve 'Ovabağ' gibi yeni isimler verilmişti. Kürt köylerinden 'Kuştıyan'a (Ölüler) 'Soğansuyu' adı, 'Kanıpanika' (Yassı Pınar) 'Yarımkaş' ve 'Bimbareki'ye (Kutsal) 'Halkapınar' adı verilmişti.

10 İlginçtir, Kürtler bir zamanlar ağırlıklı olarak illegal bir konumdan hakları için mücadele verirken bugün temsil kurumlarında yer edinerek hegemonik milliyetçiliğe karşı (devletin çeperinde denk güçte sahip oldukları halde) siyasal sistem içinden mücadele veriyorlar.

bir cadde adı Türk ulusal marşının sözlerini yazan şair (1873-1936 yılları arasında yaşayan) 'Mehmet Akif Ersoy'du. Merkezi devletin siyasal ve ideolojik kanonundaki önemli şahsiyetlerin adları kaldırılmıştı. Ya yerine kimlerin adları konmuştu?

'Mahatma Gandhi' (sömürgecilik karşıtı ve şiddet yanlısı olmayan, Hindistan üzerindeki Britanya egemenliğine direnen eylemci), 'Ömer Muhtar' (Libya'da İtalyan egemenliğine direnen, sömürgecilik karşıtı hareketin lideri), 'Halepçe' (Irak'ta 1988 yılında Saddam Hüseyin yönetimindeki devlet güçlerinin kimyasal saldırısına maruz kalan bir Kürt kasabası), 'Yılmaz Güney' (Kürt sosyalist, Cannes ödüllü, 'Kürdistan'ı ve oradaki Türk varlığını anlatımından dolayı devletçe yasaklanan Yol filminin yönetmeni), 'Mehmet Sincar' (1993'de Batman'da faili meçhul cinayet sonucu öldürülen Kürt parlamento üyesi), 'Ahmed Arif' (Kürt şair), 'Zilan' (bölgedeki bir aşiretin adı, aynı zamanda 30 Haziran 1996'da Tunceli/Dersim'de Türk Silahlı Kuvvetleri'nin üyelerini öldüren intihar eylemini gerçekleştiren PKK militanının kod adı), 'Elmedîna' (1927'de sel baskınına uğrayan bir köyün Kürtçe adı), 'Laleş' (Kuzey Irak'ta, Yezidi dininin kutsal merkezi sayılan bir köy), 'Botan' ve 'Garzan' (sırasıyla, Şırnak, Hakkari, Van, Siirt, Eruh ve Kuzey Irak'ın bir bölümünü kapsayan bölge ile Batman, Siirt, Van, Hizan ve Gevaş'ı kısmen içine alan bölgenin Kürtçe adları) ve 'Human Rights', 'Freedom' gibi İngilizce adlar şehirdeki yeni cadde ve bulvar adları arasında yer almaktaydı. Danıştay devlete karşı isyanı (örneğin, Ömer Muhtar, Mahatma Gandhi ve Halepçe) ve bölücülüğü (örneğin, Yılmaz Güney) teşvik ettiği veya 'yabancı' bir dile ait olup kültürel erozyona (örneğin, Laleş) yol açacağı gerekçesiyle listedeki adların iptalini istedi (Zaman, 6 Ekim 2000; Özgür Politika, 23 Ocak 2001; Watts, 2006)."

DTP'nin ad koyma stratejisi gerçekte kamusal alanın taşıdığı anlam üzerinde verilen siyasal bir mücadeledir. 'Botan' ve 'Garzan' adları coğrafyayı Kürt toprakları olarak işaretleyerek Türk il coğrafyasının sınırlarıyla rekabet eder. Türkiye'deki Kürt siyasal partileri (PKK de dâhil, ama yalnızca onunla sınırlı değil) kavgalarını sömürgecilik karşıtı bir mücadele olarak tanımlar. Dolayısıyla dünyadaki sömürgecilik karşıtı hareketlerdeki liderlerin adını vermek, bu tarihi sahiplenmelerini simgeler ve (PKK militanı Zilan'ın adının verilmesinde olduğu gibi) mücadelenin meşruiyetini hatırlatır. Şu halde, DTP'li belediye başkanlarının (yeniden) ad koyma stratejisi açıkça ve doğrudan geçmişte siyasal kır ve kent coğrafyasından Kürtlüğü silme girişimlerini etkisiz kılıp gündelik hayatın kamusal alanında siyasal-kültürel bir Kürt duyarlılığını (ya da bölgeciliği/milliyetçiliği) yeniden ortaya çıkarmayı amaçlar. Aslına bakılırsa, Batman örneği Kürt haklarını savunan DTP lehine Güneydoğu'nun büyük bölümünde 'şehrin metnini' (kamusal alanlara, caddelerden bulvar ve

11 Yabancı dil açısından, İngilizce adların kullanımının da başka ülkelerde (mesela Fransa) olduğu gibi zaman zaman Türkiye'de de kültürel bir tehdit olarak algılanabildiğini belirtmek gerekir: Sözgelimi, eğitimde okul ve üniversitelerin İngilizce adlarla açılabilmesine (kaldı ki açılmıştır da) rağmen, Milli Eğitim Bakanlığı özel eğitim kurumlarının resmi olarak kayıtlı şirket adlarının Türkçe olmasını şart koşar. Kamusal alanda izin verilen şeye resmi ağızdan cevaz verilmemiştir hâlâ.

parklara verilen adlar) yerel devlet aygıtı üzerinde denetim kurma yönünde ortak bir çabanın parçasıdır.

Ad konusundaki uzlaşmazlıkların başka bir örneği Türkiye Kürdistanı'nın başlıca şehri (ve başkent olarak tahayyül edilen) Diyarbakır'dan gelmiştir. 2004'teki seçimlerde Diyarbakır'a HADEP'ten seçilen Osman Baydemir şehrin ana meydanlarından birinde, Türkiye'nin kurucusu Atatürk'ün her yere nazır heykellerinden birini 'Ne Mutlu Türküm Diyene' sözünü alıntılıyan bir tabelayla birlikte sessizce kaldırmıştır. Ardından 2005'in sonlarında Diyarbakır'da ülkedeki önde gelen Kürt yazar ve eylemcilerden (şehri 1992'deki ziyaretinde ard arda gelen 'faili meçhul cinayetler'den birine kurban giden) Musa Anter'i anmak üzere bir heykel dikilmiştir.¹² Cumhuriyet'in kurucusunun heykelinin vezirliği taşıyan tabelayla birlikte sessiz sedasız kaldırılıp sonrasında katledilen Kürt entelektüele ait heykelin dikilmesi yeni bir 'hafıza coğrafyası'nın yaratılması olarak yorumlanabilecek çabaların açık bir ispatıdır (Alderman, 1996; 2002).

Diyarbakır'da DTP'nin önerdiği yeni cadde adları daha yakından incelemeyi gerektirir, çünkü Batman'da olduğu gibi ad koyma meselesi DTP'nin kamusal alana kazımak istediği değer ve fikirleri açığa çıkarır. Parti çeşitli mahallelerde cadde adlarını yeniden koymayı önermiş, aynı zamanda hızla büyüyen şehirde yeni cadde ve parklar için de adlar önerilmiştir.¹³ Öte yandan, yeni cadde adları için yapılan öneride netameli adlar da vardı. Önerilen adların oluşturduğu bir listeden (liste tarihsizdir, ama daha çok 2007'den bu yana olan dönemi kapsamaktadır) böyle adları belirleyip belediye çalışanlarının kaynaklarından kontrol ettim. Burada bu adları üç temel grup altında topladım: Belli olayların anıldığı adlar, soyut adlarla eski adlar ve insanların anıldığı adlar.

Olaylar kategorisinde, '1 Gulan' (Kürtçe, işçi hakları mücadelesini hatırlatarak mücadele için çağrıda bulunan Uluslararası İşçi Bayramı) ve '8 Mart' (kadın hakları mücadelesini hatırlatarak çağrıda bulunan Kadınlar Günü) örneklerinde olduğu gibi uluslararası anma günleriyle adlandırılan caddeleri görürüz. Her iki gün de Paris merkezli İkinci Enternasyonal sol hareketi tarafından saptanmıştı. Savaş karşıtı duyarlılıkla birlikte sol siyasetin kaybolmayan teması 'Barış' adını da tam olarak anladığımız anlamda bir olay sayılmazsa da bu kategoriye yerleştirebiliriz. 'Ekim', 1917 Rus Ekim Devrimi'ne atıfla anlaşılmalıdır. Açıkça bu adlarla belediye şehir coğrafyasını sosyalist bir söyleme bürümüştür.

Kürt tarihindeki olayların anılmasına geldiğimizde, 1943 yılında bir Türk ge-

12 Heykel, İranlı Kürt heykeltıraş Babek Sophi tarafından yapılmıştı ve pek çok kişi için pan-Kürdizm idealini ifade ediyordu.

13 Yeni adların çoğu, bunların yeniden numaralandırmayla sınırlı kalmasından ötürü tartışma yaratmamıştır. Örnek vermek gerekirse, Kayapınar ilçesinde, şehrin güneyinde hızla büyüyen mahalle olan Huzurevleri semtinde 12. Sokak '1. Sokak' ve 1. Sokak '2. Sokak' şeklinde adlandırılmıştır. Aslında sokak adlarının bu şekilde yeniden numaralandırıldığı çok sayıda, yüzlerce örnek bulunmaktadır.

nerali ve bağımsızlık savaşı kahramanının emri üzerinde Kürt köylülerinin hukuk dışı idamlarını anan '33 Kurşun Parkı'nı görürüz.¹⁴ Bu haliyle bu ad Kürtlerle Cumhuriyet rejimi arasındaki ilişkiyi temsil eder; daha doğrusu, gündelik hayatta Kürtler üzerindeki baskıyı hatırlatır. Keza 'Çarçıra Parkı' adı, Qazî Muhammed'in 22 Ocak 1946'da Mahabad Cumhuriyeti olarak bilinen (Rus destekli) bağımsız Kürdistan Cumhuriyeti'ni ilan ettiği (bir yıl sonra İran otoritesini yeniden kurduğunda kendisinin ve yoldaşlarının idam edildiği) yerden, Mahabad şehrindeki (bugünkü İran) Çarçıra Meydanı'ndan alınmıştır. Dolayısıyla 'Çarçıra Parkı' bağımsız bir devlet mücadelesini salt bir hayal değil, aynı zamanda yakın bir gerçeklik ve mücadele ürünü olarak anmaktadır.

Soyut adlar kategorisinde daha önce değindiğimiz Aşitî (Kürtçe barış) ve Barış adlarına ek olarak, özgürlük (Kürtçe 'Azad'), özgür hayat (Kürtçe 'Jiyana Azad'), kardeşlik ve gençliğe (Kürtçe 'Cîwan'), atıfta bulunan adlar görülür. Eski adlar kategorisinde Diyarbakır'ın eski (Kürtçe) adı ('Amed') ile Kürt aşk destanları olan 'Zembîlfruş'u ve 'Mem û Zîn'i görürüz. Ahmedê Xanê veya Hanê (aşağıda, insanlar kategorisinde) 1706-7 yıllarında halk masalı Mem û Zîn'i aynı adla uzun bir şiire uyarlamış, etkili bir şekilde Kürtlerin özyönetimi çağrısında bulunmuştur. Mem û Zîn daha sonraki kuşaklarca milliyetçi bir destan olarak benimsenmiştir (Bruinessen, 1999; Hassanpour, 2008).

Son kategori insanlarla ilgili olandır. Şair Ahmedê Hanê ve Ahmed Arifî, yazar Musa Anter'i anmıştı. Kullanılan diğer isimler Kürt sorunu, Türkiye solu ve Ermeni soykırımı üzerine çok sayıda kitabın yayımcısı olarak tanınan, 1980 darbesinden bu yana bundan dolayı hakkında otuzdan fazla tutuklama kararı verilen 'Ayşe Nur Zarakolu', 2001 Dünya Barış Günü kutlamalarına katılmaya gidip polis tarafından kovalanırken binanın altıncı katından düşerek ölen genç 'Zeynel Durmuş', evlilik dışı ilişkisinden ötürü ailesi tarafından taşlanarak öldürülen namus cinayeti kurbanı olan Kürt kadını 'Şemse Allak' idi. Böylece, Türk tarafının, değil Kürt ulusu, Kürtlerin var olmadığına yönelik iddiasına Ahmedê Hanê'nin Mem û Zîn'ine, 1706-7 yıllarında yazılan Kürt ulusal destanına atıfta incelikli bir karşılık verilmiştir. Hızlıca geçerse, 'Ayşe Nur Zarakolu' adının Türkiye'deki toplumsal mücadele ile ('Zeynel Durmuş' adıyla anılmasında olduğu gibi) vahşi bir şiddetle bastırılan Kürtlerin mücadelesi arasındaki ilişkiyi gündeme getirir. 'Şemse Allak' Kürt toplumunda toplumsal cinsiyet sorunları ve kadına yönelik şiddete gönderme yapar. Bu adlar belediyenin milliyetçi bir şehir-metin yazmakla yetinmeyip, sosyal ve kültürel haklar perspektifinden baktığını da göstermektedir.

14 General Mustafa Muğlalı 1943'te 33 köylünün infazını emretti. İran sınırının yakınında uzak bir noktada vuruldular. Milan aşiretinin ve ailenin üyeleri koyun hırsızlığı şüphesiyle alıkonmuştu; infaz edilenler sözüm ona Kürt aşiretinin üyeleriyle Türk ordusu arasındaki çatışmalar sebebiyle öldürülmüşlerdi. Katı tutumuyla tanınan savaş kahramanı Muğlalı, 1930 yılında İzmir'de hükümet karşıtı ayaklanma sonrası 36 kişinin idam hükmünü veren özel bir mahkemenin başkanlığını yapmıştı. 28 Şubat 2004'te Türk Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanlığı Van-Özalp'te İran sınırında askeri bir üssün 'Orgeneral Mustafa Muğlalı Kışlası' olarak adlandırılacağını duyurdu. Bu gelişme insan hakları savunucuları ve Kürtler arasında sert tepkiyle karşılandı. '33 Kurşun Parkı'nın öneri olarak getirilmesi buna karşı bir hamle olarak değerlendirilmelidir.

Şekil 3. DTP belediyesinin önerdiği, kabul edilen, reddedilen ve değişiklik yapılan Kürtçe anma içerikli cadde ve park adları¹⁵

Kabul edilen adlar	Reddedilen adlar	Değişiklik yapılan adlar
Amîdiye Caddesi Barış Parkı Mem û Zîn Parkı 8 Mart Kadın Parkı Ahmed Arif Parkı Özgür Parkı Ahmede Xanî Caddesi Ahmet Arif Caddesi Ayşe Nur Zarakolu Caddesi Musa Anter Parkı Şemse Allak Parkı Ekim Parkı Gulîstan	Jîyana Azad Parkı Zembîlfroş Parkı Aşitî Parkı 33 Kurşun Parkı Çarçira Parkı Yek Gulan Zeynel Durmuş 1 Gulan Parkı Şilan Roşna Rojda Nefel Daraşîn Beybun Berfin	Cîwan Parkı (Civan Parkı olarak kabul edildi) Seyrangeh Park (Seyrangah Parkı olarak kabul edildi)

Önerilen tüm adlar valilik tarafından kabul edilmemiştir (bkz. Şekil 3). 'Jîyana Azad Parkı', 'Zembîlfroş Parkı', 'Aşitî Parkı', '33 Kurşun Parkı', 'Yek Gulan Parkı' ve 'Çarçira Parkı' adlarıyla ilgili kararı DTP Anayasa Mahkemesi'ne taşımıştır. İdare Mahkemesi'ne gönderilen dosyada Diyarbakır vali yardımcısı '33 Kurşun'un devleti hedef gösterdiğini savunmuştur. Valilik 'Zembîlfroş', 'Jîyana Azad', 'Aşitî', 'Cîwan', 'Yek Gulan' ve 'Zeynel Durmuş' adlarının yasadışı terör örgütünün (PKK'nin) sembolleri olduğu için yasaklanmasını istemiştir. 'Cîwan' adının yasaklanması istemiyle ilgili olarak valilik Türk Ceza Kanunu'nun 222. maddesinin Türkçe alfabesine aykırı kullanımlarda 2-6 ay arası hapis cezası öngörüldüğünü eklemiştir.¹⁶

222. madde laik cumhuriyetin devrimci kuruluş sürecinin parçası olarak (yönetim erkine sahip teokratik kurum) ulemayı hedef alan (Arapça ve türban/fesi yasaklayan) ilk 1928 Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun ile 1925 Şapka Kanunu'nu (bu kanunlarca öngörülen cezaları) birleştirmektedir. Yine de, Avrupa parlamenti ve Türkiye-AB Ortak Parlamento Komisyonu üyesi eş başkanı Joost Langendijk'in belirttiği gibi, "bu maddenin Kürtçe konuşmaya karşı kullanılması hukuk açısından ne kadar şaşırtıcı olursa olsun, sergilenen pratik kanun maddesinin tarihi ve amacıyla örtüşmektedir."¹⁷ Aslına bakılırsa, bu maddeye aynı dönemde (2007) başka örneklerde, mesela Kilis'te gazete yazılarında (Türkçe olmayan) 'w' harfini kullandığı için bir sendika liderine¹⁸ ve yerel hizmetlerin sağlanması konusunda

15 Belediyenin önerdiği adlarda Caddesi ve Parkı gibi Türkçe kelime ve ekler kullanılmaktadır. Başka bir deyişle, yeni adlarda (içeriklerinde) Kürtçe kelimeler önerildiği halde, adlara uygulanan dilbilim kuralları Türkçedir.

16 Haber için bkz. <http://www.ntvmsnbc.com/news/376773.asp>.

17 Haber için bkz. <http://www.todayszaman.com/tz-web/detaylar.do?load=detay&link=115171>

18 Halbuki 'w' harfi Türkçede yaygın (mesela 'showroom'), genel ('WC'), meşhur ('Show TV') ve resmi ('www. [...] .gov.com.tr') kullanımlara sahiptir.

çok dilde bilgi sunup görevinden alınan DTP'li Sur Belediye Başkanı Abdullah Demirbaş'a karşı başvurulmuştu (makalenin yazıldığı sırada Demirtaş 222. maddeye atıfla yapılan suçlamalarla boğuşuyordu).¹⁹

Diyarbakır'da belediye tarafından önerilen isimlerin birçoğu vali ve temyiz mahkemesi tarafından reddedilmiştir. Makalenin yazıldığı sırada belediyenin karara itirazı Danıştay'da görüşülmek üzere bekliyordu. İki ad değişiklik yapılarak kabul edilmiştir: 'Seyrangeh', 'Seyrangah' olarak Türkçeleştirilmiş, 'Cîwan'daki 'w' ise 'v' harfine dönüştürülmüştür.²⁰ Gelgelelim, (20 Eylül 1992'de öldürülen) Musa Anter ve (28 Ocak 2002'de ölen) Ayşe Nur Zarakolu'nunki gibi (kuşkusuz provokatif bulunabilecek) diğer adlar kabul edilmiş, böylece Diyarbakır'ın şehir-metnini Kürt hakları mücadelesiyle tanıştırmıştır. Kabul edilmeyen diğer adların yanında neden bu adların kabul edildiği tam bir muammadır. Belki de resmi kararların, tıpkı bu kararları veren insanlar gibi ayrıksı gelebileceğine, hepsinin tereddütsüz, katı bir mantık izlemeyebileceğine ihtimal vermek gerekiyordu.

Karşı çıkışlara rağmen, büyük ölçüde DTP'nin yerel devlet aygıtını eline alması sonucu Güneydoğu'da şehir metni yeni mekânsal-söylemsel düzenlemelerin yapılmasıyla yeniden yazılmıştır. 20. yüzyılın ikinci yarısında yapılan ad değişikliklerinin hepsine 21. yüzyılda kentlerdeki ad değişiklikleriyle karşılık verilmiştir. Başlangıçtaki niyet kamusal alandan etnisiteyi silip atmak, daha doğrusu yerine Türk mono-etnisitesini (kuşkusuz o zaman tek etnili bir toplum yaratılmak isteniyordu) koyup telkin etmekteyse de, bu geçersiz kılınmıştır. Tıpkı 'Kürt' adının inkâr edilip şimdi (iyi kötü) kabul edilmesi gibi, jeopolitik adlar da zorla Kürtlükten sıyırmaya çalışılmış, ama bu şimdi geri tepmiştir.

Sonuç

Güneydoğu'da, Türkiye Kürdistanı'na odaklanarak mekânsal siyasetin iki örneğini tartışmaya açtık. Her iki örneğin de devletin kurucu bir fail, gerçek bir varlık (ister fail, ister yapı ya da kurum olsun) olarak değerlendirilmemesi gerektiğini gösterdiğini ileri sürüyorum. Olsa olsa zımnen özel bir bütünlüğe sahip olmayan bir devlet sisteminden, bir dizi kurumdan bahsedebiliriz. Burada tartışılan örneklerde ortaya çıkan resim, farklı devlet kurumlarının barındırdığı çelişkili ve uzlaşmaz fikir ve eylemlere ilişkindir. Bu çelişki ve çatışmalar kısmen kurumsal düşünüşteki farklılıkların sonucudur; Güneydoğunun yeniden inşası için gelişme perspektifinden yazılan master plan, düşünce ve eylemlerini güvenlik nosyonunun şekillendirdiği kurumlar tarafından direnişle karşılanmıştır. Burada tanımlanan çelişki ve çatışmaların doğası, kendisiyle savaş halindeki bir gövdeyi akla getirmektedir.

¹⁹ Haber için bkz. <http://bianet.org/english/minorities/103328-newroz-and-kawa-reason-for-imprisonment>; <http://bianet.org/english/minorities/114726-state-wants-kurdish-speaking-employees-but-tries-kurdish-mayor>

²⁰ Çok dilli yerel hizmet broşürüyle ilgili olarak Sur'daki Demirbaş hakkında aynı tez ileri sürülmüştür. Bkz. <http://bianet.org/english/minorities/102799-multilingual-diyarbakir-municipality-on-trial>

Çelişki ve çatışmalar ille de aynı sonucu üretmezler. DTP'nin muhalif siyaseti mekâna Türk kimliğinin atfedilmesini ciddi biçimde sorgulamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusuna ait heykelin ona eşlik eden vecizeyle birlikte sessizce kaldırılıp yerine öldürülen Kürt entelektüeli Musa Anter'in heykelinin dikilmesi yeni bir hafıza coğrafyasının yaratılması diyebileceğimiz şeye ilişkin çabaları açıkça ortaya koymaktadır. Bu şekilde DTP 'yasal davranışların sınırlarını öteleyip yeni reformları limitlerine kadar zorlamak'la kalmayıp (Watts, 2006), Negri'nin mevcut tahakküm biçimlerinin ötesine geçen yeni kurucu potansiyellikleri harekete geçirme kapasitesi diye adlandırdığı şeyi açığa çıkarmıştır (Negri'den alıntılan Van der Ploeg, 2008: 271-272). Nihayet, Yılmaz Güney Yolu'ndan geçip Jiyana Azad Parkı boyunca yürüdüğünüz bir şehir, Mehmet Akif Ersoy Yolu'ndan gittiğiniz (Atatürk) Hatıra Parkı'nda gezindiğiniz ortamdan öznel olarak farklıdır. Türk il idarecileri ve hükümet yetkililerinin DTP belediyelerince önerilen adlara canhıraş itiraz edip reddetmesinin sebebi de budur. Köye dönüş örneğinde, çelişkili ve birbiriyle çatışan yaklaşımlar, köye dönüş planlarının düpedüz boşa düşmesiyle sonuçlandı. Kırın yeniden inşası gerçekleşmedi. Devleti birbiriyle doğal bir ilişki içinde olmayan kurumlar dizisi olarak değerlendirirsek bu başarısızlığı kavrayabiliriz. Araştırmacılar olarak devleti gerçek addedeceğimiz doğal bir birlik olarak değerlendirmeyip daha iyi kavramak için analiz etmeliyiz.

Çeviren: Hatice Pınar Şenoğuz

Kaynakça

- Akın, Cihangir. 1993. *Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Kalkınma: Güvenlik ve İstihdamın Temini için Cazibe Merkezi Modeli. Kooperatifçilik*. (Eylül-Aralık): 39-49.
- Ansoy, Zafer. 2002. *Van Bölgesi Örneklerine Göre OHAL Bölgesine Dönüş*. Yayımlanmamış Tez, Van: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 100. Yıl Üniversitesi.
- Alderman, Derek H. 1996. Creating a New Geography of Memory in the South: (Re)naming of Streets in Honor of Martin Luther King, Jr. *Southeastern Geographer*. 36 (1), 51-69.
- 2002. Street Names as Memorial Arenas: The Reputational Politics of Commemorating Martin Luther King Jr. in a Georgia County. *Historical Geography*. 30, 99-120.
- Bruinessen, Martin van. 1994. *Genocide in Kurdistan? The Suppression of the Dersim Rebellion in Turkey (1937-38) and the Chemical War against the Iraqi Kurds (1988)*. George J. Andreopoulos (der.), *Conceptual and Historical Dimensions of Genocide* içinde. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Dağ, Bekir Sıtkı. 2006. *Return to Village and Rehabilitation Project*. PowerPoint Sunum, Ankara: Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı, Strateji Geliştirme Kurulu.
- DPT. 1982. *Türkiye'de Yerleşme Merkezlerinin Kademelenmesi; Ülke Yerleşme Merkezleri Sistemi*. Cilt 1-2. Ankara: DPT Yayını.
- Foucault, Michel. 2006. *Governmentality*. Aradhana Sharma ve Akhil Gupta (der.), *The Anthropology of the State: A Reader* içinde, Malden, Oxford, Victoria. Blackwell Publishing.

- 2007. *Security, Territory, Population: Lectures at the College de France*. New York: Palgrave-MacMillan.
- Hassanpour, Amir. 2008. Ferment and Fetters in the Study of Kurdish Nationalism. *Monthly Review*. 24 Aralık.
- Jongerden, Joost. 2007. *The Settlement Issue in Turkey and the Kurds*. Leiden, Boston: Brill.
- KHRP. 2002. *Internally Displaced Persons: The Kurds in Turkey*. Londra: Kurdish Human Rights Project (Ülke İçinde Göç Ettirilen İnsanlar: Türkiye'deki Kürtler. KİHP raporu, Haziran 2002); www.khrp.org/documents/turkish/ulkeincinde.pdf
- Köymen, Nusret Kemal. 1934. *Soy Düzeni*. *Ülkü* 4: 302-303.
- 1935. *Köycülük Programına Giriş*. *Ülkü*. 5, 26 (Nisan): 132-141.
- 1937. *Village, the Unit of Societal Organization*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Wisconsin: Wisconsin University.
- Lefebvre, Henry. 1991. *The Production of Space*. Malden, Oxford, Victoria: Blackwell Publishing.
- Massey, Doreen. 2005. *For Space*. Los Angeles, Londra, New Delhi, Singapur: Sage.
- Oyan, Oğuz, Melih Ersoy, H. Çağatay Keskinok, H. Tarık Şengül, Galip Yalman, Remzi Sönmez ve Erdal Kurttaş (haz.). 2002. *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi Alt Bölge Gelişme Planı*. 12 Cilt. Ankara: GAP Bölge Kalkınma İdaresi (BKİ) ve Türk Sosyal Bilimler Derneği.
- Öktem, Kerem. 2003. *Creating the Turk's Homeland: Modernization, Nationalism and Geography in Southeast Turkey in the late 19th and 20th Centuries*. Socrates Kokkalis Graduate Workshop. The City: Urban Culture, Architecture and Society. <http://www.hks.harvard.edu/kokkalis/GSW5/oktem.pdf> (son erişim tarihi 24.07.2009)
- 2005. *Reconstructing Geographies of Nationalism: Nation, Space and Discourse in Twentieth Century Turkey*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Oxford: University of Oxford, School of Geography.
- 2009. The Nation's Imprint: Demographic Engineering and the Change of Toponymes in Republican Turkey. *European Journal of Turkish Studies Özel no. 7*.
- Özok, Nilay. 2004. *Social Development as a Governmental Strategy in the Southern Anatolia Project*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitüsü.
- Rose-Redwood. 2008. From Number to Name: Symbolic Capital, Places of Memory and the Politics of Street Renaming in New York City. *Social and Cultural Geography*. 9 (4).
- Scott, James C. 1998. *Seeing like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. New Haven ve Londra: Yale University Press.
- Tunçel, Harun. 2000. *Türkiye'de İsmi Değiştirilen Köyler*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10 (2), 23-34.
- Van der Ploeg, Jan-Douwe. 2008. *The New Peasantries: Struggles for Autonomy and Sustainability in an Era of Empire and Globalization*. Londra: Earthscan
- Watts, Nicole. 2006. Activists in Office: Pro-Kurdish Contentious Politics in Turkey. *Ethnopolitics*. 5(2), 125-144.
- White, Paul J. 2000. *Primitive Rebels or Revolutionary Modernizers? The Kurdish Nationalist Movement in Turkey*. London, New York: Zed Books.
- Ziya, Abdullah. 1933. Köy Mimarisi. *Ülkü*. 9, 37-41.